

EEN STREEP DOOR DE (JAAR)REKENING

ofwel

De brand van het pestgasthuis Leeuwenbergh

Slechts weinigen, die waren uitgenodigd voor de heropening van het gerestaureerde pand van de Leeuwenberghgemeente zullen hebben beseft, dat precies drie eeuwen geleden op dezelfde plaats tot een restauratie besloten moest worden. In beide gevallen was het met name de toestand van het dak, die hiertoe noodzaakte. Was dit onlangs het werk van de boktor, dat een halt toegeroepen moest worden, destijds was het 't gevolg van een snel om zich heen grijpende brand, waarvan de oorzaak wel onbekend zal blijven.

Hoewel mr. J. W. C. van Campen 1) hierover de belangrijkste feiten boekstaafde, bleek bij een nader onderzoek naar de brand en de daarop volgende herbouw, dat er genoeg materiaal ongebruikt was gebleven om een publicatie over dit onderwerp te rechtvaardigen. Dit is alleszins verklaarbaar, wanneer men bedenkt dat Van Campen een geschiedenis van Leeuwenbergh vanaf haar ontstaan tot in de twintigste eeuw voorstond, zodat hij de brand in het grote verband vermeldt, terwijl het de schrijver dezes te doen is om genoemde brand aan de vergetelheid te ontrukken.

De brand

Nadat de regenten van het pestgasthuis op 1 augustus 1678 de eerstvolgende vergadering op 2 september daarop volgend hadden vastgesteld om daarin de jaarrekening van het jaar 1676 af te horen en te sluiten, kon nog niemand van hen vermoeden, dat zij op korte termijn op de jaarrekening van het lopende jaar een post onvoorziene uitgaven zouden moeten boeken, die hun de eerstkomende jaren veel zorgen zou baren 2).

Op Maria Hemelvaartavond werd het pestgasthuis zodanig door een brand geteisterd, dat het voorlopig geheel buiten gebruik moest worden gesteld. Het ingestorte dak van de naast elkaar gelegen ziekenzalen en het uitgebrande interieur moeten een troosteloze aanblik hebben gegeven, hoewel men van geluk mocht spreken, dat de muren overeind waren blijven staan. Toch dient hierbij bedacht te worden, dat deze aan een grote hitte blootgesteld waren geweest, waardoor de specie wellicht uitgewerkt kon zijn.

Tegen deze achtergrond is het geenszins verbazingwekkend dat de regenten reeds de volgende dag in

Gezicht op het Leeuwenberghpestgasthuis, de wal, het huis Lepelenburch en de Bruntenhof. J. de Beijer, 1744. G. A. U. Top. Atlas Zk 13.10.

een bijzondere vergadering bijeenkwamen om nader te overleggen wat hen in de huidige omstandigheden te doen stond 3). Zoals te doen gebruikelijk bij dergelijke voorvallen besloten zij een onderhoud met de burgemeesteren van de stad Utrecht aan te vragen om een commissie aan te wijzen voor een nader onderzoek naar de oorzaak van de brand. Verder dienden zij na te gaan wat zij *in rechten ende in justitie bevinden te behoren*. Het instellen van een commissie door het aanwijzen van de heren Sandenburg en Someren jr. met de opdracht om ter plaatse poolshoogte te gaan nemen en naar bevinding te handelen, was het eerste uitvloeisel van deze beslissing. Zodoende kon het college reeds de volgende dag nader worden geïnformeerd over het resultaat van de door genoemde regenten in gezelschap van Gijsbert Theunisz. van Vianen en Hendrick Laenderssz. als timmerlieden ter plaatse uitgevoerde inspectie. Hierbij was komen vast te staan, dat de muren niet geslecht behoeften te worden, wat onder andere blijkt uit de mededeling in het resolutieboek, waar staat dat Gijsbert Theunisz *voor vier jaer daer voor wel wilde instaan* - begrijpelijkerwijs wenste men de kosten tot een minimum te beperken -, zodat de stad Utrecht momenteel nog over een gebouw beschikt, waarvan het middeleeuwse grondpatroon ongeschonden aan het nageslacht is overgeleverd.

Er werd besloten het puin *op de kelders en kluisen* van het gebouw te laten liggen, met de bedoeling te zijner tijd bij de herbouw het bruikbare materiaal af te pikken en opnieuw te gebruiken, terwijl het puin zou worden afgevoerd. Alvorens men echter zo ver was dienden de regenten een bestek te maken voor de herbouw en de restauratie van het pestgasthuis.

Hoewel men in deze tijd geen verzekering kende, waarop de brandschade kon worden verhaald is het begrijpelijk, dat men naast de inspectie ter plaatse tevens besloot een inventaris van de bewaard gebleven goederen aan te leggen om een indruk te krijgen van de omvang van de opgelopen schade 4).

Nog aan het einde van dezelfde maand 5) kwam het overleg met de burgemeesteren Dinter, Van Luyken en Gerobulus op gang. In overleg met de regenten diende nagegaan te worden in hoeverre de Vroedschap een financiële bijdrage zou kunnen en behoren te leveren aan het herstel van het pestgasthuis als sociale instelling, ook al had zij hiervan de laatste jaren geen gebruik hoeven te maken. De tijden zijn maar weinig veranderd, als men aan de hand van de presentielijsten in de Vroedschapsresoluties ziet, dat de regenten zich hiervoor tot dat college wendden, waarin zij zelf of hun familieleden 6) door hun lidmaatschap druk op de besluitvorming konden uitoefenen. Desalniettemin zou het tot 7 juli 1679 7) duren alvorens de Vroedschap zou besluiten gunstig te reageren op het bij haar ingediende rekest.

Inmiddels waren de regenten ertoe overgegaan om een commissie-ad-hoc in te stellen, bestaande uit de heren Van Zuylen, Van Sandenburg, de huismeesters van Leeuwenbergh en de heren Schade, Someren sr.,

Maersbroeck en Van Dinter als gecommiteerden van de regenten om na te gaan aan welke instanties en instellingen men verder een rekest om financiële steun zou kunnen sturen 8). Naast de eerder genoemde Vroedschap van de stad Utrecht besloot men de Staten van Utrecht, de vijf kapittels, als ook alle gasthuizen aan te schrijven 9). Het grote aantal geadresseerden zal de lezer op het eerste gezicht wellicht verwonderen, daar de brandschade relatief meeviel. Hierbij moet niet uit het oog worden verloren, dat het pestgasthuis, dat vele landerijen buiten de stad had als bron van inkomsten, zo kort na de Franse bezetting de gevolgen van het brandschatten nog niet te boven was. Als bijzonderheid kan worden vermeld, dat men ook van de eigen regenten een royaal gebaar verwachtte door hen voor een bedrag van 50 gulden per persoon aan te slaan 10).

De Staten van Utrecht reageerden als eerste op het rekest bij resolutie van 14 mei 1679 door een bedrag van 2500 gulden toe te zeggen. Hier kwam bij dat zij bij resolutie van 2 juni 1679 de rentmeester van het Vrouwenklooster, van Mariëndale, van het Wittevrouwenklooster, van het St. Servaesklooster en van Oudwijk opdracht gaven om ieder een bedrag van 100 gulden te schenken 11). De reden tot deze inmenging was gelegen in het feit, dat de kapittels in een nauwe relatie stonden met de Staten van Utrecht. Na de opstand van 1572 was het bestuur over deze geestelijke instellingen bij uitzondering overgegaan op de Gereformeerden, die onder de naam van geëligeerden nog steeds zitting hadden in het Statencollege.

Dit had tot gevolg dat Utrecht als enige der provincies tot 1795 door drie standen zou worden bestuurd, hoewel aan deze eerste stand van geëligeerden toch mettertijd de meeste macht werd ontnomen, zodat het op het laatst niet veel meer dan een erebaantje was.

Door het initiatief van de Staten geprikkeld besloot de Vroedschap van Utrecht, zoals eerder werd vermeld, kort daarop, na voor de tweede keer te zijn aangeschreven, een bedrag van 1500 gulden bij te dragen in de subsidie van de herbouw. Een schril contrast hiermee vormden de gasthuizen 12). Een onderzoek in deze door Van Campen toonde aan, dat het St. Jobsgasthuis, het Cranengasthuis, het Bartholomeïen het Cruysgasthuis ook na het tweede verzoek in het geheel niet reageerden. Ten aanzien van het Weeshuis en het Duitse Huis heeft men kennelijk vanaf het begin weinig verwachtingen gekoesterd, zoals blijkt uit het feit, dat deze slechts in margine bij de resolutie van 13 februari 1679 inzake het aanschrijven van vermoedelijke donateurs werden vermeld 13). Voor het laatste geval moet de oorzaak gezocht worden in de wederopbouw van een gedeelte van het Duitse Huis, waardoor, zoals uit de Vroedschapsresoluties blijkt, het op dat moment zelf zich alle inspanningen moest getroosten om de benodigde gelden bijeen te krijgen. Er werd zelfs geregeld een subsidieaanvraag bij de Vroedschap ingediend om het te kunnen opbrengen.

De redenen van het niet betalen door de gasthuizen en het Weeshuis waren niet in archivalia vermeld, terwijl de regenten van het pestgasthuis de zaak na het tweede rekest kennelijk lieten rusten en geen nieuwe stappen ondernamen om meer geld binnen te krijgen. De voorlopige kosten werden geraamd op 14.000 gulden en het werk van de commissie-ad-hoc had halverwege het jaar 1679 nog maar 5.450 gulden in kas als startkapitaal opgeleverd voor de aan te vangen werkzaamheden; waarvan een gedeelte als toezegging van de regenten 13).

De herbouw

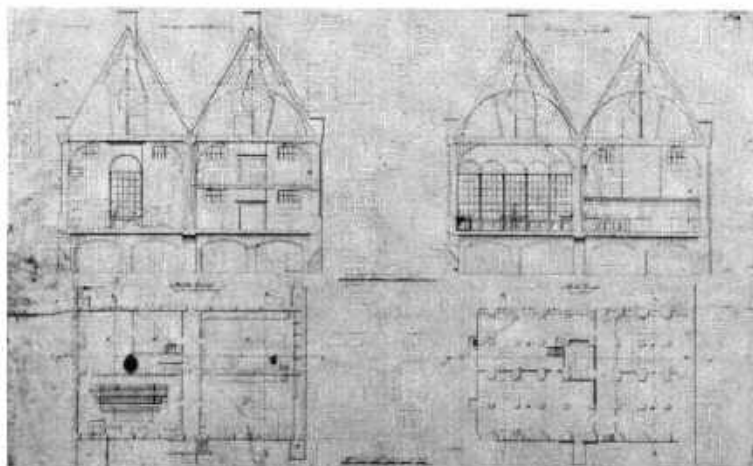
Intussen was men verder gegaan met de onderhandelingen met de aannemer. Nadat op 13 februari 1679 de conditiën en voorwaarden voor het aanbesteden van het werk waren vastgesteld, die niet in de resoluties zijn opgenomen, zodat de tekst hiervan onbekend is, werden deze in de komende vergaderingen nader onderzocht. Op 27 juli 1679 kon er tot inschrijving op het door Frederick Jacobsen ontworpen bestek worden overgegaan. Gerrit Rijselman 14) werd als „minste inschrijver” aangewezen, daar hij het werk voor 6.700 gulden dacht te kunnen uitvoeren, een bedrag dat weinig verschilde met de uiteindelijke opbrengst van de rekesten. Daar op het moment van de aanbesteding echter nog de nodige gelden ontbraken werd besloten om allereerst het leien dak, dat het meest noodzakelijk was, te herstellen. De heer Van Sandenburg werd als eerste huismeester belast met het maken van het bestek, dat men hiervoor nodig had. Ondanks het feit, dat men iedere gulden kon gebruiken werden er in deze tijd door het vergaderen over de aanbesteding en de aanbesteding zelf veel onnodige onkosten gemaakt, daar deze bijeenkomsten altijd eindigden met het genot van een overvloedige maaltijd. In november 1679 15) noodzaakten de omstandigheden om op korte termijn activiteiten te ontplooiën, daar *door het lange openleggen van het Huijs de muyren en de cluijsen tot verderf van het gebouw seer comen te verwaeteren*. Frederick Jacobsen, de

ontwerper der bestekken en Gerrit Rijselman werden spoedig daarop ontboden en verzocht om de muur aan de zijde van het Servaas Bolwerk tijdelijk met droge planken te bedekken, opdat men in het voorjaar leien zou kunnen leggen, terwijl de drie andere muren voor de loas zullen afgedekt worden om verdere nadelige gevolgen van het inregenen te voorkomen.

Het Bijlhouwers- en Leijdekkersgilde waren inmiddels overgegaan tot het bouwrijp maken van het terrein door de grootste obstakels aan puin af te voeren, zodat Gijsbert Theunisz. in december voor het eerst opdracht kreeg om lood te bestellen bij Jacob Charles, loodgieter te Amsterdam 16). Een verklaring voor het feit, dat dit uit een andere stad werd betrokken, wat toch, zoals de rekening ook vermeldt, vervoersonkosten met zich meebracht, werd niet gevonden. Aan de hand van de gegevens uit de rekening, waarin de nabestellingen per rol gespecificeerd waren, was het mogelijk te berekenen, dat het bij de eerste bestelling om ongeveer 1025 rollen lood gegaan moet zijn 17). In het verlengde van deze opdracht werd de rentmeester door de regenten verzocht om samen met voornoemde Gijsbert Theunisz. na te gaan wat er van het lood, dat zich veelal in half gesmolten toestand op de puinhopen bevond, bruikbaar was voor de herbouw, terwijl hij de rest *ten meesten oirbaer en profijft van deesen huysen (moest) vercoopen* 18). Uit de rekening valt op te merken, dat Hendrick van Hemert, waarschijnlijk een loodgieter, voor het wisselen van het lood is aangetrokken.

Intussen had men door Abraham van Mariënhoff op de belangrijkste plaatsen de ramen laten herstellen door er nieuw glas in te laten zetten, hoewel dit vóór het plaatsen van de kap, gezien de omvang van de uitgaven tot een minimum is beperkt.

In 1680 konden de eigenlijke werkzaamheden worden aangevangen. Wanneer men naar de totale uitgaven kijkt valt hieruit af te lezen, dat Gerrit Rijselman als meester timmerman het grootste bedrag incasseerde voor timmer- en metselwerk, terwijl het leidekken was verdeeld onder de bazen Abraham Mor,

Dwarsdoorsneden en plattegronden, gemaakt voor de verbouwing van het hospitaal tot collegezaal, waarop de balkenconstructie en keldergewelven goed zichtbaar zijn, 1845. G.A.U. Top. Atlas Zk. 13.3 (1).

Hendrick van Hemert en Geurt Smetser. Het belangrijkste hierbij was dat er twee nieuwe kappen zouden worden geplaatst. Een indrukwekkend staaltje van vakmanschap, wanneer men bedenkt met welke gebrekkige middelen deze zware balken naar boven gebracht moesten worden.

Een ieder, die ooit de Leeuwenberghkerk van binnen heeft gezien zal dit volledig beamen, terwijl de profiel-schets van afb. 2 ook een duidelijke indruk van de opbouw van de balkenconstructie geeft. Bovendien werd hierdoor het oude verband tussen de vier muren hersteld. Hoewel er in de tussenvolgende periode weinig wordt vermeld over de vorderingen van het karwei moet dit toch naar wens zijn verlopen, wanneer men leest, dat de leidekkers in augustus 1680 klaar zijn met het bekleden van de beide daken¹⁹⁾. Normaal gesproken had dit een reden tot vreugde moeten zijn, ware het niet dat tegelijkertijd geconstateerd werd dat er onvoldoende geld voor handen was om de laatste termijn van de eerste aanbesteding aan de timmerlieden en leidekkers uit te betalen. Er werd daarom besloten om 3000 gulden extra voor dit werk uit te trekken. Hiertoe werden de regenten in staat gesteld door de hospitaalmeester Van Beeck en dokter Gessel, die de ontbrekende gelden in het algemeen belang uit particuliere kas op een interest van vijf tegen honderd gulden bereid waren te leveren, zoals advocaat Muninx dit in februari van dat zelfde jaar ook reeds had gedaan²⁰⁾. De huismeesters kregen opdracht om vóór de betaling het leien dak eerst door twee gezworen meters te laten opnemen om na te gaan of er volgens het bestek was gewerkt.

Hierna bestond het werk aan het pestgasthuis uit kleinere aanbestedingen, waar relatief ook niet zoveel geld mee gemoeid was. Er kon worden overgegaan tot de afwerking van het gebouw, zoals het leggen van goten, het schilderwerk en het aanbrengen van het glas in de glasroeden. Op 14 november 1680 kreeg de rentmeester opdracht de benodigde gelden op te nemen, daar de werkzaamheden aan het gehele gebouw voltooid waren, terwijl het timmer- en metselwerk, evenals bij de eerste aanbesteding, weer diende te worden geïnspecteerd alvorens ook deze mensen hun laatste termijn kregen uitbetaald.

Rest nog aan het eind van het relaas melding te maken van de vrouwen die in deze laatste maanden zo ijverig bezig waren geweest om het nieuwe beddegoed, voor de onlangs getimmerde bedsteden te maken. Ook de hof mocht zich weer verheugen in de toegewijde aandacht van een hovenier.

De herbouw van Leeuwenbergh heeft uiteindelijk 32 dagen korter geduurd dan bij het aannemen van het werk was gerekend, wat Gerrit Rijselman een premie van ruim 50 gulden opleverde. Iets wat men inmiddels gerust kon doen, daar de inkomsten de uitgaven overtroffen, zodat het karwei dat 15.726 gulden 4 stuivers en 8 penningen had gekost met een batig saldo van 262 gulden 4 stuivers en 8 penningen kon worden afgesloten.

Wanneer men de herbouw van 1678-1680 vergelijkt met de onlangs beëindigde restauratie vallen er nauwelijks overeenkomsten aan te wijzen, daar de werkmethoden inmiddels sterk zijn gewijzigd. Opvallend blijft, dat het in beide gevallen het dak was, waarop de activiteiten zich met name concentreerden en dat de benodigde tijd in de twintigste eeuw ook twee jaar bedroeg.

H. J. Ph. G. Kaajan

Noten

- 1) J. W. C. van Campen. „Leeuwenbergh“ in: Jaarboek Oud-Utrecht 1931, p. 84-86.
- 2) W. C. Schuylenburg, J. G. C. Oosting. Catalogus van de bij het stads-archief bewaarde archieven, tweede afdeling, 1 aug. 1678, inv. nr. 2205.
- 3) idem, 15 aug. 1678.
- 4) idem, 16 aug. 1678.
- 5) S. Muller Fz. Catalogus van het archief, tweede afdeling, 1577-1795, Vroedschapsresolutieboeken (1674-1679), f 188r, inv. nr. 121.
- 6) Een vergelijking van de presentielijsten van de regenten met die van de Vroedschap en de Staten van Utrecht toonde aan, dat hierop geregeld dezelfde namen voorkwamen. Daar de voorletters van de regenten echter onbekend zijn is de mogelijkheid, dat het om familieleden gaat niet uitgesloten.
- 7) zie noot 5, f 122r.
- 8) zie noot 2, 1 febr. 1679, inv. nr. 2206.
- 9) idem, 13 febr. 1679
- 10) idem, 7 dec. 1679.
- 11) S. Muller Fz. Catalogus van het archief van de Staten van Utrecht, 14 mei 1679, inv. nr. 234-3.
- 12) zie noot 8, 27 juli 1679.
- 13) zie noot 1, p 85.
- 14) Rijsel wordt in de rekeningen als Pijsel geschreven.
- 15) zie noot 8, 23 nov. 1679.
- 16) idem, 5 dec. 1679.
- 17) zie noot 2, Rekeningen van de eerste huismeester 1678/79-1760/61, 2e rekening, f 32v e.v., inv. nr. 2217.
- 18) zie noot 8, 13 dec. 1679.
- 19) idem, 1 aug. 1680;
- 20) zie noot 17, f 19r.